

**DZIAŁALNOŚĆ PUNKTÓW KATECHETYCZNYCH
W WOJEWÓDZTWIE SZCZECIŃSKIM W LATACH 1962–1970
W ŚWIELE MATERIAŁÓW INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ
ODDZIAŁ W SZCZECINIE**

Katarzyna Lemek¹
Szczecin

Wstęp

Nauczanie prawd wiary jest zadaniem Kościoła wynikającym z posłannictwa Jezusa Chrystusa głoszenia Ewangelii całemu światu (Mt 28,19–20). Najważniejszym środkiem wypełniania tego obowiązku jest katechizacja (DWCH 4), do której każdy ochrzczony na zasadzie samego chrztu ma niezaprzeczone prawo (CT 14).

Kościół wypełnia to zadanie niezależnie od czasów, miejsca czy okoliczności, dostosowując sposób głoszenia niezmiennych prawd Ewangelii do sytuacji danego kraju, odbiorców, dostępnych środków i warunków. Nauczanie religii w powojennych szkołach polskich, a szerzej obecność w nich Kościoła, było stałym problemem konfliktów z komunistycznymi władzami państwowymi², które dążyły do laicyzacji systemu oświaty. Ograniczeniu zasięgu, a później wyeliminowaniu katechezy z przestrzeni publicznej służyły kolejne zarządzenia wydawane

¹ Mgr lic. Katarzyna Lemek, absolwentka Wydziału Teologicznego i Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego, nauczycielka religii i historii w Szkole Podstawowej nr 61 w Szczecinie; przygotowuje rozprawę doktorską na temat katechizacji w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej od momentu powstania diecezji do czasów współczesnych; e-mail: k.lemek@op.pl.

² H. Konopka, *Kościół w szkołach Polski Ludowej od modlitwy przedlekcyjnej do apeli porannych i pełnej laicyzacji oświaty*, w: M. Drzonek, J. Mieczkowski, K. Kowalczyk (red.), *Państwo – Kościół – Europa. Nowe wyzwania*, Szczecin 1999, s. 97.

przez organy administracji państwowej: przekwalifikowanie religii na przedmiot nadobowiązkowy³, usunięcie oceny z religii ze świadectw⁴, zakaz nauczania religii przez osoby zakonne⁵ i nauczycieli przedmiotów świeckich⁶. Kres nauczaniu religii w szkole kładła ustawa z 15 lipca 1961 roku O rozwoju systemu oświaty i wychowania⁷, która w drugim punkcie stwierdzała, że „szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całokształt nauczania i wychowania w tych instytucjach ma charakter świecki”⁸. Zapis ten stanowił podstawę do usunięcia nauczania religii ze szkół. Kościół, wierny posłannictwu Ewangelii, kontynuował nauczanie prawd wiary w punktach katechetycznych. Nauczanie religii poza szkołą było utrudnianie przez kolejne dyrektywy władz: zarządzenie z 19 sierpnia 1961 roku w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych⁹, instrukcję z 12 września 1961 roku w sprawie rejestracji punktów katechetycznych¹⁰ oraz instrukcję z 21 listopada 1961 roku w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych¹¹.

Zagadnienie nauczania religii w województwie szczecińskim w okresie PRL było poruszane w pracach dr. hab. Krzysztofa Kowalczyka¹² i dr. Zbigniewa Stanucha¹³. Niniejszy artykuł stanowi próbę zaprezentowania metod pracy Służby Bezpieczeństwa mającej na celu utrudnianie prowadzenia nauczania religii w punktach katechetycznych w latach 1962–1970 na podstawie materiałów zgro-

³ Porozumienie między rządem a episkopatem z 4 XII 1956 r., pkt 2.

⁴ Dz.Urz. MO 1958, nr 13, poz. 208.

⁵ Dz.Urz. MO 1958, nr 9, poz. 121.

⁶ Dz.Urz. MO 1956, nr 16, poz. 156.

⁷ Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160.

⁸ Tamże.

⁹ Dz.Urz. Min. Oś. 1961, nr 10, poz. 124.

¹⁰ Dz.Urz. Min. Oś. 1961, nr 11, poz. 144.

¹¹ Dz.Urz. Min. Oś. 1961, nr 13, poz. 177.

¹² K. Kowalczyk, *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003; tenże, *Nauczanie religii w szkołach na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2003, z. 3, s. 71–103.

¹³ Z. Stanuch, *Nauczanie religii w punktach katechetycznych województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1961–1970)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2007, z. 3, s. 51–67; tenże, *Nauczanie religii w szkołach województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1956–1961)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2005, z. 4, s. 111–127; tenże, *Polityka władz państwowych na Pomorzu Zachodnim wobec nauczania religii w latach 1945–1961*, w: T. Ceynowa, P. Knap (red.), *Polityka władz państwowych wobec Kościoła na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, Szczecin 2010, s. 99–107.

madzonych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie (AIPN Sz).

1. Działalność operacyjna Służby Bezpieczeństwa

Należy zaznaczyć, że aby uzyskać wiarygodny obraz omawianego zagadnienia, dokumenty udostępniane przez AIPN Sz nie mogą stanowić jedyne źródła, ponieważ zostały wytworzone przez aparat bezpieczeństwa PRL, który był wykorzystywany do walki z Kościołem. Wspomagały go w tym zadaniu organy państwowe, m.in. milicja, urząd ds. wyznań i kolegia karno-administracyjne.

W zbiorach AIPN Sz nie ma osobnych jednostek archiwalnych poświęconych zagadnieniu katechizacji, jednak nauczanie religii w punktach katechetycznych było przedmiotem zainteresowania Samodzielnej Sekcji przekształconej w 1962 roku w Wydział IV, zajmujący się operacyjnym rozpracowywaniem Kościoła. Jednostki te działały w strukturach Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej, a od 1983 roku – Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych¹⁴. Z lektury dostępnych dokumentów wynika, że pion IV SB zmieniał sposoby prowadzenia walki z Kościołem i w związku z tym inne typy informacji pojawiały się w sprawozdaniach z działalności oraz ustalano różne priorytety w planach pracy. Po wprowadzeniu instrukcji z 12 września i 21 listopada 1961 roku utrudnianie działalności punktów katechetycznych i stosowanie represji wobec duchownych aktywnych w tej dziedzinie stanowiło istotny element pracy SB. Działalność operacyjna była skoncentrowana na uzyskaniu informacji o punktach, zachowaniu księży prowadzących zajęcia, przejawach nietolerancji, pozyskiwaniu wytycznych hierarchii i śledzeniu stopnia ich realizacji, inspirowaniu inspektoratów oświaty do wymuszania na duchowieństwie podporządkowania się zarządzeniom państwowym oraz osobistym oddziaływaniu pracowników operacyjnych na niektórych księży w celu nakłonienia ich do rejestracji punktów katechetycznych¹⁵.

Zarządzenia władz oświatowych umożliwiały prowadzenie punktów katechetycznych w kościołach oraz pomieszczeniach prywatnych, które musiały spełniać określone warunki higieniczno-sanitarne. Punkty znajdujące się poza murami świątyni podlegały rejestracji i wymagano składania z ich działalności

¹⁴ Szerzej o pracy Wydziału IV SB zob. T. Błaszak, *Wydział IV KW MO/WUSW w Szczecinie w latach 1962–1989 (struktura, kadry, działalność)*, w: T. Ceynowa, P. Knap (red.), dz. cyt., s. 51–63.

¹⁵ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 55.

sprawozdań. Nauczanie religii w kościołach nie podlegało rejestracji, ale należało z tej działalności również przedstawiać sprawozdania. Odmowa rejestracji lub brak sprawozdania powodowały wszczęcie postępowania administracyjnego i nałożenie kary finansowej. Aby zachęcić księży do współpracy w tym względzie z władzami oświatowymi, ci z nich, którzy podpisami umowy, dostawali 1000 zł miesięcznie na prowadzenie punktu katechetycznego.

15 grudnia 1962 roku naczelnik Wydziału IV otrzymał wezwanie z Departamentu IV do złożenia sprawozdania z działalności punktów katechetycznych na terenie województwa szczecińskiego: „Proszę do 1 lutego 1963 nadesłać sprawozdania o organizacji i przebiegu nauki w tych punktach za pierwsze półrocze bieżącego roku szkolnego. W sprawozdaniu uwzględnić zmiany: co do ilości, jak i form organizacyjnych oraz metod prowadzenia zajęć, z jakich środowisk rekrutują się dzieci oraz w jakich pomieszczeniach organizowane są punkty katechetyczne. Przy pomieszczeniach użyteczności publicznej podać nazwy instytucji, które udzielały zezwolenia na ich organizowanie oraz jak kler przestrzega przepisów w zakresie rejestracji punktów katechetycznych”¹⁶.

Domaganie się rejestracji punktów katechetycznych i nakładanie kar za jej brak było elementem szerszej polityki wymierzonej w Kościół w latach sześćdziesiątych. Zaczęto stosować represje karno-administracyjne wobec duchownych i współpracujących z nimi świeckich¹⁷. Na naradzie służbowej 24 lutego 1963 roku podkreślano: „najpilniejszym zadaniem, jakie partia stawia przed wszystkimi zainteresowanymi klerem ogniwoami administracji państwowej, to spowodowanie zarejestrowania w 100 proc. punktów katechetycznych i złożenie z nich sprawozdań. Aby to zadanie wykonać, do końca roku musimy wykorzystać wszystkie nasze kontakty z klerem, zarówno t.w. [tajnych współpracowników], jak i k.o. [kontakty operacyjne – K.L.], do inspirowania tych, którzy jeszcze nie zarejestrowali punktów katechetycznych w mieszkaniach prywatnych lub nie złożyli z nich sprawozdań. Podkreślam, że zadanie to jest ważne i winno być w centrum naszego zainteresowania”¹⁸.

Władze kościelne zakazywały składania sprawozdań oraz podpisywania umów z władzami i pobierania za to wynagrodzenia, dopuszczały jedynie możliwość jednorazowej rejestracji punktów prowadzonych w domach prywatnych.

¹⁶ AIPN Sz, 008/131, t. 2, k. 32.

¹⁷ Analiza repetytorium prowadzonych spraw dowodzi, że w roku 1963 było ich 26, w 1964 – 63, w 1965 – 25, w kolejnych latach liczba prowadzonych postępowań karno-administracyjnych zaczęła spadać, w 1969 r. wynosiła 5. W latach siedemdziesiątych zmieniono sposób nękania Kościoła, zaprzestając stawiania księży przed kolegiami, a rozbudowując sieć tajnych współpracowników. AIPN Sz, 008/603.

¹⁸ AIPN Sz, 008/639, k. 124.

Funkcjonariusze SB posiadali cały zbiór form nakłaniania duchownych do zawierania umów: rozmowy prowadzone przez aparat administracji lub SB, ostrzeżenia na piśmie lub telefoniczne, kontrole sanitarne i przeciwpożarowe, zwiększenie podatków¹⁹. Prowadzili też wykaz stosowanych represji wobec opornych, zawierający następujące pozycje: ilość ukaranych, wysokość kary pieniężnej (od jednego do ponad trzech tysięcy złotych) oraz sposoby egzekwowania nałożonych obciążeń (dobrowolne lub przez egzekucje)²⁰. W tabeli 1 przedstawiono informacje na temat tego, ilu księży zawarło umowy z inspektorami oświaty. Wynika z niej, że stanowili oni niewielki procent ogółu katechizujących.

Tabela 1. Liczba zawartych umów na prowadzenie punktów katechetycznych

Powiat	Umowy z inspektorami oświaty	
	1968	1969
Choszczno	5	5
Dębno	1	1
Gryfice	0	1
Gryfino	4	4
Goleniów	2	3
Kamień	0	0
Łobez	0	1
Myślibórz	4	3
Nowogard	3	3
Pyrzyce	3	3
Stargard	4	4
Szczecin powiat	2	3
Szczecin miasto	6	6
Wolin	1	2
Razem	35	39

Źródło: AIPN Sz 008/641, t. 1, k. 139.

2. Dane statystyczne dotyczące działalności punktów katechetycznych

Na podstawie dostępnych dokumentów trudno ustalić rzeczywistą liczbę zarejestrowanych punktów, złożonych sprawozdań oraz grzywien nałożonych przez inspektoraty oświaty. Dane są fragmentaryczne i dotyczą tylko kilku lat,

¹⁹ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 62.

²⁰ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 60.

trudno na ich podstawie nakreślić całościowy i obiektywny obraz opisywanego zjawiska. Sami pracownicy pionu IV stwierdzają, „że w niektórych Inspektoratach Oświaty brak jest jakiegokolwiek dokumentacji, która by dawała faktyczny obraz sytuacji na tym odcinku [...]”²¹. Bezpośrednio po wprowadzeniu przepisów o prowadzeniu punktów katechetycznych pracownicy organów administracji państwowej starali się dysponować jak najdokładniejszymi danymi statystycznymi o nauczaniu religii i liczbie osób zaangażowanych w realizację tego zadania. W sprawozdaniach przedstawiano dane procentowe młodzieży uczęszczającej na katechezę. W roku 1962 ponad 50 proc. dzieci było zapisanych na lekcje religii. Najwięcej w powiecie dębskim i łobeskim.

Tabela 2. Dane liczbowe dotyczące młodzieży zapisanej na naukę religii – stan na koniec 1962 roku

Powiat	Ilość uczniów szkół podstawowych i liceów ogólnokształcących	Ilość zapisanych uczniów na naukę religii	Proc. uczniów na religii w porównaniu z ogółem młodzieży w szkole
Choszczno	8788	5850	68,0
Dębno	10 847	10 466	96,3
Goleniów	7733	6000	76,6
Gryfice	11 372	9000	78,0
Gryfino	7211	2776	38,5
Kamień	5172	2700	52,2
Łobez	7144	6130	85,8
Myślibórz	9827	7420	72,1
Nowogard	6160	1920	31,2
Pyrzyce	9960	5000	50,2
Stargard	15 907	9420	59,2
Świnoujście	6760	2414	35,3
Szczecin powiat	6411	3408	53,2
Szczecin miasto	52 788	19 070	37,0
Razem	165 664	91 574	60,2
Technika i szkoły zawodowe	13 192		
Razem	180 422		50,7

Źródło: AIPN Sz 008/132, t. 3, k. 214.

²¹ AIPN Sz, 008/ 640, k. 34.

Tabela 3. Dane cyfrowe dotyczące punktów katechetycznych w roku szkolnym 1962/1963 według stanu na dzień 30 stycznia 1963 roku

Powiat	pkt	Zorganizowanych w:										Ilość				
		kościółach		domach prywatnych		w pomieszczeniach publicznych		uczęszcz.	księży święckich	katechetów	zakonnice	zakonników	obecność			
		razem	zarejestr.	razem	zarejestr.	razem	zarejestr.									
Choszczno	42	31	26	11	11		5850	17			1	80%				
Dębno	65	35	35	30	30		10 466	18		1	17	98%				
Goleniów	52	22	22	30	27		6000	7	1	4	13	90%				
Gryfice	60	27	14	32	32		9000	5	1	4	12	56%				
Gryfino	32	15	15	17	17		2776	6			9	70%				
Kamień	41	10	10	31	28		2700	5			3	70%				
Łobez	42	36	20	6	6		6130	15				75%				
Myslibórz	50	32	27	17	14		7420	14	3		6	70%				
Nowogard	33	24	24	9	9		1920	12				60%				
Pyrzyce	63	33	6	28	9	2	5000	8	2		12	50%				
Szczecin p.	27	19	19	8	8		3408	12				60%				
Stargard	63	44	28	19	15		9470	8	2	3	23	60%				
Świnoujście	16	6	5	10	10		2416	9		1	2	75%				
Szczecin m.	27	26	25	1	1		19 070	26	9	4	21	70%				
Razem	613	361	276	250	211	2	91 574	162	18	17	119					

Źródło: AIPN Sz., 008/132, t. 3, k. 213.

pkt – liczba punktów katechetycznych,
 Szczecin p. – Szczecin powiat,
 Szczecin m. – Szczecin miasto.

Z tabeli 3 wynika, że w roku szkolnym 1962/1963 w województwie szczecińskim było prowadzonych 613 punktów katechetycznych, z tego 316 w kościołach, 250 w mieszkaniach prywatnych oraz 2 w obiektach rad narodowych. W porównaniu z rokiem poprzednim nastąpił wzrost liczby prowadzonych punktów o 27²². Sprawozdawca informował, że liczba 613 działających punktów dotyczy tylko okresu jesiennego, natomiast później, gdy nadchodzą mrozy, większość punktów nauczania w kościołach jest nieczynna²³. Z analizy dokumentów wynika, że największa liczba punktów katechetycznych powstawała tam, gdzie było najwięcej parafii administrowanych przez księży zakonnych. W powiatach: Dębno, Goleńów, Gryfice, Pyrzyce i Stargard, gdzie zakonnicy zajmowali prawie 50 proc. wszystkich parafii, było z jednej strony najwięcej punktów katechetycznych, a z drugiej stosunkowo najmniej zarejestrowanych²⁴.

Z okresu późniejszego dane statystyczne nie są tak dokładne, jak z początku lat sześćdziesiątych. W raporcie z pracy operacyjnej IV Wydziału za rok 1968 czytamy, że „sprawozdania złożyło 94 proc. proboszczów. Przy czym ze Szczecina i sześciu powiatów sprawozdanie złożyło 100 proc. administratorów, w tym również i zakonni”²⁵. Z protokołu za rok 1970 dowiadujemy się, że „sprawozdania z działalności punktów katechetycznych złożyło 98,8% administratorów parafii, a w roku wcześniejszym 98%”²⁶.

W dokumentach odnajdujemy dane dotyczące liczby zarejestrowanych punktów katechetycznych: w 1964 roku – na 641 (w tym w pomieszczeniach prywatnych 201) zarejestrowano 504, co stanowi 78,6 proc.²⁷; w 1965 – 77,27 proc.²⁸; w 1966 – 95 proc.²⁹ w mieszkaniach prywatnych i 60 proc. w kościołach; w 1967 – 90,7 proc., w tym w Szczecinie 100 proc.³⁰

²² AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 204.

²³ Tamże.

²⁴ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 205.

²⁵ AIPN Sz, 008/640, k. 142.

²⁶ AIPN Sz, 008/640, k. 187.

²⁷ AIPN Sz, 008/640, k. 34.

²⁸ AIPN Sz, 008/640, k. 75.

²⁹ AIPN Sz, 008/640, k. 169.

³⁰ AIPN Sz, 008/639, k. 214.

Dokumenty dotyczące trzech lat podają dane na temat przejawów nietolerancji w punktach katechetycznych: w 1962 roku odnotowano 6 przypadków nietolerancji; w 1963 – 7; w 1964 – 6³¹.

Najwięcej dzieci i młodzieży na lekcje religii uczęszczało na wsiach i w małych miasteczkach. W roku 1968/1969 oceniano, że zwłaszcza w dekanacie Szczecin-Śródmieście katechizacja wygląda niekorzystnie, ponieważ w lekcjach religii brało udział 33 tys., tj. 40 proc. ogółu dzieci i 20 proc. młodzieży³².

Odtworzenie skali nakładania grzywien jest bardzo utrudnione, ponieważ materiały archiwalne nie rozróżniają kar nałożonych za brak rejestracji, brak sprawozdań, często sumując je z karami za brak prowadzenia ksiąg inwentarzowych albo podając ogólnie, że grzywnę nałożono za naruszenie przepisów o katechizacji. Można podać dane za rok 1963, kiedy grzywny nałożono na 24 księży za brak sprawozdań i rejestracji punktów katechetycznych³³. W 1967 roku wydział oświaty ukarał 12 księży za naruszenie przepisów o katechizacji, w tym 10 za brak sprawozdań³⁴.

Przepisy określały uprawnienia inspektorów. Mogli oni oceniać sprawozdania, kontrolować pomieszczenia pozakościelne, wizytować zajęcia poza kościołami, jednak z wyłączeniem nadzoru nad „religijną treścią nauczania”. Władze kościelne informowały księży, że w przypadku przybycia inspektorów w czasie zajęć należy odmówić przeprowadzenia kontroli i poinformować pracowników oświaty, że mogą przyjść po zajęciach. W wypadku obstawania przy kontroli natychmiastowej zalecano przerwanie zajęć, wypuszczenie dzieci na przerwę lub zakończenie lekcji w tym dniu³⁵.

Ze sprawozdań z 1963 roku wynika, że „w okresie sprawozdawczym Inspektoraty Oświaty uaktywniły swą pracę na odcinku rejestracji i kontroli punktów katechetycznych. W większości wypadków kontrole punktów katechetycznych przebiegały sprawnie, księża udostępniali żądane dokumenty do wglądu. W kilku jednak wypadkach nie dopuszczali inspektorów do kontroli, przerywali lekcje oraz informowali wiernych z ambon o nałożonych grzywnach. Miało to mniej-

³¹ W danych na rok 1963, oprócz przypadków nietolerancji w punktach katechetycznych, których zanotowano w pierwszym półroczu 5, podano 24 przypadki nietolerancji, wyszczególniając, że 3 dokonano z ambony, 6 poprzez rozsyłanie zawiadomień do rodziców oraz 3 razy księża osobiście odwiedzali rodziców w celu nakłonienia ich do zapisania dziecka na lekcje religii. AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 209.

³² AIPN Sz, 008/641, t. 1, k. 117.

³³ AIPN Sz, 008/640, k. 16.

³⁴ AIPN Sz, 008/640, k. 129, k. 149.

³⁵ AIPN Sz, 008/131, t. 2, k. 6.

sce najczęściej ze strony chrystusowców³⁶. Kontrole pozwalały stwierdzić, że większość wizytowanych punktów nie nadaje się do nauczania ze względu na niedostateczne warunki higieniczne³⁷.

Z analizy dokumentów wynika, że pracownicy SB zauważali problem niskiego stopnia egzekucji nałożonych grzywien: „gorzej nieco przedstawia się egzekucja kar nałożonych przez Inspektoraty Oświaty za niezarejestrowane punkty katechetyczne, czy nieskładanie z nich sprawozdań. Inspektoraty Oświaty z chwilą nałożenia grzywny czekają, aż księża sami przyjdą zapłacić karę. Chętnych spośród nich jak dotychczas nie było. Niektórzy inspektorzy kierują wnioski do egzekucji. W większości jednak powiatów sprawa kończy się na nałożeniu grzywny, np. w Myśliborzu w roku ubiegłym ukarano grzywną 5 księży [...]. Księża kar nie zapłacili, punkty niezarejestrowane, sprawozdań nie złożyli, a inspektorzy oświaty spraw tych nie kierują do egzekucji. Stwierdzamy, że u wszystkich tych księży znajdują się na plebaniach nieruchomości nadające się do zajęcia na poczet niezapłaconych kar. W związku z tym celowe wydaje się zwrócenie na tę sprawę specjalnej uwagi kuratorium. Rozwiązanie tej sprawy może mieć dodatni wpływ na dalszą realizację zarządzenia Ministerstwa Oświaty w zakresie prowadzenia punktów katechetycznych³⁸”.

W wytycznych opracowanych dla badających punkty katechetyczne zauważono, że „wielu proboszczów, którzy nie zarejestrowali punktów katechetycznych, zajmuje obszerne budynki na plebanii. Wydziały komunalne winny niektórym zamienić te pomieszczenia na mniejsze lub dokwaterować innych użytkowników³⁹”.

Księża byli również karani za organizowanie „przedsięwzięć rozrywkowych”, czyli misterium Męki Pańskiej i przedstawień jasełkowych⁴⁰.

³⁶ AIPN Sz, 008/640, k. 4–5.

³⁷ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 164.

³⁸ AIPN Sz, 008/640, k. 26.

³⁹ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 56.

⁴⁰ W 1964 r. ks. Ludwik Bajgrowicz został ukarany grzywną w wysokości 200 zł za organizowanie jasełek, w 1965 r. ks. Józef Calik za to samo wykroczenie otrzymał 1000 zł grzywny i 50 zł kosztów procesowych, w 1967 r. ks. Zbigniew Wrzecionkiewicz za przygotowanie jasełek zapłacił 4000 zł grzywny i 50 zł kosztów procesowych. W tym samym roku ks. Zdzisław Ferenc za wystawienie w kościele misterium „Męka Pana Chrystusa” otrzymał 2000 zł grzywny i 50 zł kosztów procesowych, zamienione na 50 dni aresztu. AIPN Sz, 008/603.

3. Starania Kościoła o zdynamizowanie działalności katechetycznej

Pomimo tak wielu utrudnień i walki organów państwowych skierowanej przeciwko działalności punktów katechetycznych Kościołów czynił rozliczne zabiegi, by objąć nauczaniem religii jak największą liczbę dzieci i młodzieży i by nauka ta, wierna posłannictwu Ewangelii, przybierała dostępną i atrakcyjną formę dla najmłodszych. Zadanie to było niezwykle trudne ze względu na brak podstawowych pomocy: katechizmów, których nie można było wydrukować, podobnie jak innych pomocy z powodu ograniczonego dostępu do papieru. Dużą przeszkodę stanowił brak odpowiednich pomieszczeń, w okresie zimowym zajęcia zawieszano z powodu braku ogrzewania.

W dokumentach wytworzonych przez pion IV SB odnajdujemy zalecenia episkopatu oraz kurii gorzowskiej dotyczące zdynamizowania pracy katechetycznej oraz zalecenia dotyczące postępowania w sytuacji nałożenia kary lub kontroli dokonywanej przez inspektorów oświaty. Starano się też zbadać stopień realizacji zaleceń hierarchii przez duchowieństwo.

Pracownicy na naradzie komendantów i zastępców ds. bezpieczeństwa 25 marca 1966 roku odnotowują: „w bieżącym roku szkolnym kuria gorzowska wzmogła nacisk na kler dołowy do organizowania nowych punktów katechetycznych. Na jesiennej konferencji rejonowej kleru w Szczecinie 13 września polecono organizować punkty katechetyczne w każdej wsi, gdzie znajduje się szkoła. Jednocześnie kuria przynagla proboszczów do organizowania katechez w małych grupach i do obejmowania nimi coraz większych kręgów młodzieży, w tym pozaszkolnej oraz dzieci w wieku przedszkolnym. Stwierdzono ostatnio szereg faktów wzywania wikariuszy do kurii, gdzie biskup indywidualnie zobowiązał do tworzenia nowych punktów katechetycznych, tam gdzie ich dotychczas nie było. W warunkach niekorzystnych zalecono organizować tzw. ruchome punkty katechetyczne. Nową rzeczą na tym odcinku jest hasło Wyszyńskiego «na millenium w każdej parafii należycie urządzona salka katechetyczna»⁴¹.

Księża, chcąc uniknąć procedury rejestracji, organizowali tzw. ruchome punkty katechetyczne. Polegały one na tym, że za każdym razem nauka religii odbywała się w innym domu.

Starania Kościoła o zdynamizowanie pracy katechetycznej były dostrzegane przez pracowników pionu IV: „jednym z najszerszych frontów ataku kleru jest

⁴¹ AIPN Sz, 008/639, k. 151–152.

młodzież. Ona jest przedmiotem szczególnego zainteresowania sfer kościelnych. Sprawa religijnego wychowania młodzieży jest przedmiotem licznych narad, konferencji. Wydają całą masę instrukcji i wytycznych oraz wskazówek dostosowujących program katechizacji do warunków współczesnego życia. Wobec tego – program katechezy i program katolickiego wychowania zmierza do położenia nacisku na stworzenie jak najszerszego katolickiego aktywu młodzieży w parafiach, na oddanie młodzieży w ręce wikariuszy parafialnych, specjalnie w tym celu szkolonych, oraz na objęcie nauczaniem religii wszystkich dzieci – poczynając od wieku przedszkolnego. Coraz częściej można spotkać w kościołach grupy przedszkolaków, przyprowadzanych tam przez rodziców na katechizację⁷⁴².

Kościół w tej sytuacji starał się wypracowywać metody włączenia w coraz większym zakresie w katechizację rodziców. Na zjeździe duszpasterskim w Częstochowie poświęconym realizacji szóstego roku Wielkiej Nowenny wymieniano następujące formy nauczania rodzinnego: pomocnicza, kiedy rola rodziców ogranicza się do przysyłania dziecka na religię, oraz ta, do której dążono, czyli samodzielna, kiedy to rodzice pełnią funkcję katechetów, a rola księdza ogranicza się do kontroli dydaktycznej. Starano się uaktywnić rodziców za pomocą dwóch metod: pouczającej, dostarczając im odpowiedniej lektury, oraz uczestniczącej, kiedy rodzice uczestniczą w lekcji prowadzonej przez księdza, robią notatki, na podstawie których odtwarzają w domu lekcje dzieciom⁴³. Wysiłki Kościoła mające na celu włączenie rodziców w katolickie wychowanie dzieci zostają zauważone przez aparat bezpieczeństwa. Na naradzie wojewódzkiej w 1963 roku sygnalizowano: „drugim odcinkiem aktywizacji kleru w zakresie szerzenia dewocji i fanatyzmu religijnego są rodzice, których dzieci uczęszczają na lekcje religii. Co gorliwsi wobec kurii proboszczowie organizują tzw. wywiadówki, na których wpływają, by rodzice intensywniej wychowywali dzieci w duchu religijnym [...]”⁴⁴. Odnotowano fakt wysyłania przez księży listów do rodziców z przypomnieniem o posyłaniu dzieci na lekcje religii. Ksiądz Jan Bojda, chrystusowiec ze Stargardu Szczecińskiego, rozsyłał listy również do członków PZPR z prośbą, by pisemnie oświadczyli, że „nie chcą, by ich dzieci uczyły się o Bogu”⁷⁴⁵.

Biskup Jerzy Stroba na konferencji rejonowej księży w 1963 roku przypominał, że trzy razy w roku należy organizować konferencję z rodzicami, ponie-

⁴² AIPN Sz, 008/639, k. 33.

⁴³ AIPN Sz, 008/131, t. 2, k. 96–97.

⁴⁴ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 73.

⁴⁵ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 210.

waż konieczna jest współpraca rodziny z katechetą. Podkreślał, że uczniów klas szóstych i siódmych należy wdrażać do przekazywania prawd wiary młodszemu rodzeństwu, zadając im pytanie na koniec zajęć: „Jak tę prawdę wyłożysz młodszemu rodzeństwu?”. W klasach licealnych zalecał kończyć lekcję pytaniem: „Jak będziesz bronił tej prawdy przed niewierzącymi i wrogami Kościoła?”⁴⁶.

Starano się nie dopuścić do kontaktów duchowieństwa z nauczycielami w celu zaktywizowania wychowawców. „Oczywiście nie stwierdzamy na tutejszym terenie, aby kler organizował specjalne konferencje czy spotkania z nauczycielami, ale zdarzają się jeszcze dość częste fakty kontaktowania się poszczególnych nauczycieli z klerem, udostępniają oni księżom rozkład lekcji, po to by ci mogli lepiej organizować katechezę itp. Fakty te należy w dalszym ciągu ujawniać i informować o nich instytucje partyjne”⁴⁷.

Metody nauczania religii w punktach katechetycznych były oparte na materiałach przesłanych przez kurię gorzowską, jednak pracownicy Wydziału IV zauważają, że szczególnie księża zakonni – chrystusowcy i salezjanie – stosują różnorodne pomoce celem uatrakcyjnienia zajęć, m.in. wyświetlanie przezroczy, organizowanie konkursów obejmujących frekwencje na lekcjach oraz stopień opanowania wiadomości. Zwycięzcy otrzymywali upominki: pióra, książki, obrazki, cukierki oraz były organizowane dla nich wycieczki⁴⁸. W maju 1963 roku w materiałach kierowanych do MSW zanotowano, że „nową formą przyciągania dzieci do kościoła zastosowały zakonnice w Goleniowie. Ogłosiły konkurs z nagrodami. Uczestniczącej młodzieży w nabożeństwach wieczornych wydawały codziennie po jednej literce bitej stemplami. Po zakończeniu majowych nabożeństw dzieci miały złożyć z tych liter hasło religijne i stawać do konkursu po losowanie nagród. Frekwencja więc dopisała, gdyż opuszczenie jednego nabożeństwa oznaczało brak literki i pozbawienie szans na nagrodę”⁴⁹.

W związku z tym, że na terenie województwa szczecińskiego brakowało księży, starano się w proces katechizacji włączać osoby świeckie. W latach 1968–1969 kuria gorzowska „zaleciła, aby szybko powiększyć ilość personelu świeckiego do nauczania religii, bowiem przez najbliższe 10 lat nie można liczyć na zwiększenie się liczby kapłanów w parafiach. W parafiach szczecińskich dążyć do stanu, aby objąć nauką religii wszystkie klasy, po 2 godziny tygodniowo. W tym

⁴⁶ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 50.

⁴⁷ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 77.

⁴⁸ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 209.

⁴⁹ AIPN Sz, 008/132, t. 3, k. 114.

celu potrzeba 50 katechetek, którym należy zabezpieczyć pensje, ubezpieczenie itp. Gdyby proboszcz nie mógł zaangażować stałej katechetki, powinien w jej miejsce zatrudnić przy nauce religii 7 matek dzieci uczęszczających do punktu katechetycznego. Potrzebne są nowe salki do nauki religii. Biskupi zapowiedzieli częstsze spotkania się z katechetkami celem wypracowania skuteczniejszych metod nauczania religii⁵⁰. Poprzez nakładanie kar za prowadzenie lekcji religii bez zezwolenia władz oświatowych starano się zniechęcić osoby świeckie do pomocy księżom przy organizowaniu punktów katechetycznych. W roku 1964 ukarano trzy katechetki z parafii pw. Świętego Krzyża ze Szczecina grzywną po 500 zł⁵¹.

Zakończenie

Władze państwowe dążące do laicyzacji systemu oświaty poprzez dyrektywy wydawane w kolejnych latach doprowadziły w 1961 roku do usunięcia nauczania religii ze szkół. Kościół przeniósł nauczanie prawd wiary do punktów katechetycznych, organizowanych przy parafiach i w domach prywatnych, stwarzając sprawnie działający system nauczania religii, angażujący księży, katechetów świeckich i rodziców. Działalność Kościoła była rozpracowywana operacyjnie przez pion IV Służby Bezpieczeństwa. Struktura i zakres działań Samodzielnej Sekcji, a następnie Wydziału IV zmieniały się w ciągu lat. W okresie następującym bezpośrednio po 1961 roku władze państwowe dążyły do pełnej kontroli działalności punktów, wymagając od duchowieństwa rejestracji i składania sprawozdań z pracy katechetycznej. Odmowa wykonania zarządzeń oświatowych powodowała wszczęcie postępowania karno-administracyjnego i nałożenie grzywny.

Dzięki ofiarnej pracy duszpasterzy i katechetów świeckich objęto nauczaniem religii dzieci i młodzież szkolną, zapewniając im poznawanie prawd wiary i kształtowanie chrześcijańskiego systemu wartości, stanowiącego przeciwagę dla poglądów materialistycznych, którymi był przeniknięty system oświaty.

Pomimo licznych działań pionu IV szczecińskiej bezpieki mających na celu utrudnianie i ograniczanie działalności punktów katechetycznych Kościół

⁵⁰ AIPN Sz 008/641, t.1, k. 124–125.

⁵¹ AIPN Sz 008/603. Jedną z katechetek sąd ukarał grzywną tylko 100 zł za niewystąpienie o zezwolenie na nauczanie religii. Sąd wziął za okoliczność łagodzącą jej tłumaczenie, że zakazał jej tego ks. proboszcz. AIPN Sz 008/140, k. 55. Inspektor oświaty wniósł odwołanie i sąd II instancji zwiększył karę do 500 zł.

nadal w sposób uporządkowany i systematyczny prowadził nauczanie religii. Na początku lat siedemdziesiątych władze państwowe przestały kontrolować działalność katechetyczną Kościoła, zdając sobie sprawę z tego, że całkowite jej podporządkowanie zarządzeniom oświatowym jest niemożliwe do realizacji.

Dokumenty wytworzone przez aparat bezpieczeństwa, udostępniane przez IPN, stanowią cenny materiał źródłowy do poznania dziejów Kościoła na Pomorzu Zachodnim. Mogą być wykorzystane do dalszych badań nad historią katechezy w administracji gorzowskiej, a od 1972 roku diecezji szczecińsko-kamieńskiej.

Bibliografia

- Błaszak T., *Wydział IV KW MO/WUSW w Szczecinie w latach 1962–1989 (struktura, kadry, działalność)*, w: T. Ceynowa, P. Knap (red.), *Polityka władz państwowych wobec Kościoła na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, Szczecin 2010, s. 51–63.
- Konopka H., *Kościół w szkołach Polski Ludowej od modlitwy przedlekcyjnej do apeli porannych i pełnej laicyzacji oświaty*, w: M. Drzonek, J. Mieczkowski, K. Kowalczyk (red.), *Państwo – Kościół – Europa. Nowe wyzwania*, Szczecin 1999.
- Kowalczyk K., *Nauczanie religii w szkołach na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2003, z. 3, s. 71–103.
- Kowalczyk K., *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003.
- Stanuch Z., *Nauczanie religii w szkołach województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1956–1961)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2005, z. 4, s. 51–67.
- Stanuch Z., *Nauczanie religii w punktach katechetycznych województwa szczecińskiego w świetle materiałów archiwalnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (1961–1970)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2007, z. 3, s. 111–127.
- Stanuch Z., *Polityka władz państwowych na Pomorzu Zachodnim wobec nauczania religii w latach 1945–1961*, w: T. Ceynowa, P. Knap (red.), *Polityka władz państwowych wobec Kościoła na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, Szczecin 2010, s. 99–107.

**DZIAŁALNOŚĆ PUNKTÓW KATECHETYCZNYCH
W WOJEWÓDZTWIE SZCZECIŃSKIM W LATACH 1962–1970
W ŚWIETLE MATERIAŁÓW INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ
ODDZIAŁ W SZCZECINIE**

Streszczenie

Kościół, wierny posłannictwu Chrystusa głoszenia Ewangelii, wypełnia tę misję niezależnie od sytuacji politycznej danego kraju, dostosowując sposób głoszenia prawd wiary do panujących warunków i możliwości odbiorców. Kiedy w Polsce władza komunistyczna, dążąca do laicyzacji systemu oświaty, ustawą z 15 lipca 1961 roku usunęła nauczanie religii ze szkół, Kościół przeniósł katechizację do punktów katechetycznych. Niniejszy artykuł stanowi próbę zaprezentowania metod pracy SB, dążącej do pełnej kontroli i utrudniania nauki religii. Działalność operacyjna SB była skoncentrowana na uzyskaniu statystycznych danych o punktach, wymuszaniu na duchowieństwie podporządkowania się zarządzeniom państwowym dotyczącym rejestracji i składania sprawozdań z punktów katechetycznych. Mimo licznych działań bezpieki utrudniających działalność duszpasterską Kościół zorganizował sprawnie działającą sieć punktów katechetycznych, dając dzieciom i młodzieży możliwość wzrastania w wierze i kształtowania chrześcijańskiego systemu wartości. Ofiarna praca katechetów represjonowanych przez władze państwowe była wspierana przez kurię gorzowską, która dążyła do zdynamizowania pracy katechetycznej. Dokumenty wytworzone przez Samodzielną Sekcję, a następnie Wydział IV szczecińskiej bezpieki są udostępniane przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, stanowiąc ważny materiał źródłowy do dalszych badań.

Słowa kluczowe: punkty katechetyczne, województwo szczecińskie, nauczanie religii, inspektorzy oświaty

**ACTIVITIES OF RELIGIOUS EDUCATION IN SZCZECIN PROVINCE
IN THE YEARS 1962–1970 IN THE LIGHT
OF NATIONAL INSTITUTE REMEMBRANCE IN SZCZECIN**

Summary

Church faithful to the mission of proclaiming the Gospel of Christ, fills this mission regardless of the political situation of the country, adapting the way of proclaiming the truths

of the faith to the prevailing conditions and opportunities for customers. When the communist government in Poland, aiming to secularization of the education system by Law of 15 July 1961 removed the teaching of religion from schools, the church moved to catechesis to catechetical points. This article is an attempt to present the working methods of the Security Service (of the Ministry of Internal Affairs) aiming for full control and obstruction of teaching religion. Security Service operating activities was focused on obtaining statistical data points, forcing the clergy to submit to the orders of the state relating to the registration and reporting of religious education. Despite the numerous activities hamper the activities of the security ministry, the Church organized an efficient network of religious education. Giving children and young people the opportunity to grow in faith and shaping the Christian system of values. Selfless work of catechists repressed by the state was supported by the curia Gorzowska, which sought to boost the catechetical work. Documents produced by the Independent Section, Division IV are made available by Archives of the Institute of National Remembrance and are an important source material for further research.

Keywords: catechetical, Szczecin province, the teaching of religion, education inspectors

Translated by Mirosława Landowska